

УДК 911.9 : 502.4

**ПЛАНУВАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРИТОРІЇ УЖАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ****Д. Кричевська***Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000 Україна*

Викладена концепція планувальної організації території Ужанського національного природного парку (НПП), принципи і критерії виділення функціональних зон, підходи до обґрунтування їхніх розмірів та просторового компонування. Запропоновано створювати в межах НПП райони пріоритетної охорони. Вони визначені на основі ландшафтних карт, які побудовані за генетико-морфологічним та басейновим принципами. Обґрунтовано мінімальні й оптимальні величини площ заповідної зони НПП.

Ключові слова: національний природний парк, планувальна організація території, райони пріоритетної та позапріоритетної охорони, заповідне ядро.

Організований у 1999 році Ужанський національний природний парк є порівняно молодою природоохоронною територією.

Визначальну роль у створенні НПП відіграло його географічне положення вздовж польсько-словацько-українського кордону. Завдяки тому, що частина парку знаходилась за контрольно-сигнальною смугою, де діяв обмежений режим лісокористування, тут збереглися пралісові екосистеми, які є найціннішими природними об'єктами парку. Прикордонне розміщення парку було одним з головних чинників, який дав змогу йому отримати статус біосферного резервату (БР) в 1999 році. Разом із сусідніми, словацькою та польськими, природоохоронними територіями Ужанський НПП утворює міжнародний БР "Східні Карпати".

Ефективне функціонування парку значною мірою залежить від оптимальної планувальної організації його території. Під *планувальною організацією* НПП розуміють [6] поділ його території на природоохоронні науково-дослідні відділення та функціональні зони. Значної уваги заслуговують такі питання територіальної структури Ужанського НПП: принципи і критерії виділення функціональних зон, їхні розміри та просторове компонування.

Попереднє зонування території НПП було розроблено в 1998 році під керівництвом д.б.н., проф. С.М. Стойка у рамках "Наукового обґрунтування створення Ужанського національного парку як частини міжнародного польсько-словацько-українського біосферного заповідника". Його проведення було однією з вимог МАБ ЮНЕСКО для включення Ужанського НПП до міжнародного БР "Східні Карпати".

Згідно з цим проектом у межах НПП виділено три функціональні зони за зразком зонування біосферного резервату: заповідна (А), буферна (В) та транзитна (С). Заповідна зона складається з 16 відокремлених одна від одної ділянок. Основним

критерієм її виділення була наявність: 1) стиглих та перестиглих лісів з природним для цього геоботанічного регіону ценотичним складом (т. зв. пралісів); 2) фрагментів субальпійських лук. Буферна зона, яка оточує заповідну, охоплює переважно лісові екосистеми, з яких природні лісостани різного віку становлять 56%, а ценотично змінені – 44% від площі зони В. Територіально найбільшою є транзитна зона, площа якої становить близько 76 % території НПП.

На нашу думку, існуюче зонування має низку недоліків:

- виділення трьох зон (за зразком зонування БР) у межах національного парку не відповідає вимогам національного природоохоронного законодавства, зокрема, Закону України про природно-заповідний фонд (1992);
- не окреслена зона стаціонарної рекреації;
- мала площа заповідної зони (6% від загальної площі території парку) не узгоджується із рекомендаціями програми Літопису природи (2002);
- значна віддаленість окремих ділянок заповідної зони, які важко пов'язати у реально функціонуючу систему.

В 2001 році був розпочатий “Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об’єктів Ужанського НПП” (далі “Проект організації території ...”), в якому, зокрема, обґрунтовується і розробляється остаточне функціональне зонування парку. Завершення робіт над розробленням “Проекту організації території” ускладнюється через відсутність актуальних лісовпорядних матеріалів (наявні лісовпорядні матеріали 1988 р.) та межових знаків більшості лісових ділянок, наданих Ужанському НПП у постійне користування.

В рамках “Проекту організації території ...” ми розробляємо новий проект планувальної організації НПП, у якому процес зонування здійснюємо **за типом зонування національного парку**. В межах парку пропонуємо виділяти *чотири функціональні зони*: заповідну, регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарську. Разом з тим, функціональні зони БР певною мірою співвіднесені із визначеними функціональними зонами НПП (див. табл.1). Аналіз світового досвіду зонування БР засвідчує, що їхня територіальна структура часто відіграє більш декларативну роль, ніж управлінсько-господарську. Особливо це твердження стосується буферної та зони антропогенних ландшафтів.

Планістична модель НПП. Планістична модель, яка відображає територіальну структуру Ужанського НПП, показана на рисунку 1. Зазначимо, що для цього парку неможливо побудувати класичну модель зонування, за якою заповідна зона мала б знаходитись у центрі. Оскільки парк побудований за басейновим принципом, то у його центральній частині є річкова долина, вздовж якої зосереджена більшість населених пунктів. Основні масиви заповідної зони локалізуються по периферії правобережної частини НПП, утворюючи цілісні масиви заповідних ядер з сусідніми ділянками Бешадського НП (Польща) і НП "Полоніни" (Словаччина).

Принципи та критерії виділення заповідної зони НПП. Заповідна зона, на нашу думку, є режимно-господарським поняттям, межі якої мають бути виділені за лісотаксаційними виділами. Визначити значну за площею заповідну зону в Ужанському НПП за критерієм наявності раритетних екосистем, в якій діяв би абсолютно заповідний режим, неможливо через порівняно значне антропогенне перетворення території парку (тут знаходиться 22 населених пункти).

Враховуючи, що у сучасній природоохоронній справі все більшого розвитку набуває тенденція переходу від пасивної до активної охорони, ми пропонуємо резервувати територію під розширення заповідної зони та зони регульованої рекреації, які є найважливішими з точки зору охорони природних комплексів. Ці зони ми пропонуємо виділяти на основі району пріоритетної охорони.

Під районом пріоритетної охорони ми розуміємо геокомплекси, що є найбільш важливими у функціонуванні ландшафтної системи парку. Заповідну зону за просторовими та функціональними ознаками пропонуємо поділити на дві складові: природоохоронне ядро та пам'ятки природи. До природоохоронного ядра пропонуємо відносити природні територіальні комплекси в межах району пріоритетної охорони, де масово зосереджені основні об'єкти охорони. Пам'ятки природи являють собою ділянки особливо цінних природних комплексів (ДООЦПК), які є малими за площею і значно відокремлені від заповідних ядер. Їхня кількість може збільшуватись із виявленням нових об'єктів. Спільною рисою вище перелічених територіальних одиниць є їхнє окреслення за природними межами (вододілами, межами фацій, місцевостей тощо).

Нижче розглянемо принципи та критерії, які використовувалися нами для виділення усіх цих територіальних одиниць.

Район пріоритетної охорони був виділений за такими принципами та критеріями:

1. *Принцип парагенетичної автономності.* Район пріоритетної охорони має являти собою ділянки геохімічно взаємопов'язаних автономних геокомплексів з однаковим потоком речовини й енергії. Чим вищий рівень їхньої автономності, тим вища стійкість, і відповідно ймовірність збереження цінних природних комплексів.

Для визначення таких геокомплексів використовували ландшафтні карти, побудовані за генетико-морфологічним та басейновим принципами. На генетико-морфологічній ландшафтній карті Ужанського парку [1], складеній за методикою ландшафтного картографування гірських територій Г.П. Міллера [7], до порівняно автономних геокомплексів нами віднесені висотні місцевості середньогірного типу. На ландшафтній карті, побудованій за басейновим принципом, відносно автономними геокомплексами були класифіковані порядкоформуючі басейни низьких (1–4) порядків, які визначені за системою А.С.Стралера – В.П. Філософова (А.С. Стралер, 1952; В.П. Філософов, 1959) на базі топографічної карти масштабу 1:100 000.

Накладання двох ландшафтних карт дало змогу отримати картосхему (див. рис. 2), на якій окреслені райони пріоритетної та позапріоритетної охорони. Останні теж поділені на групи підрайонів із різним ступенем природоохоронної значимості. При ранжуванні підрайонів перевага надавалася середньогірним місцевостям, оскільки басейнові геосистеми певною мірою підпорядковані генетико-морфологічним. Район пріоритетної охорони складається із чотирьох груп підрайонів із різним ступенем (від 1-го до 4-го) їхньої природоохоронної значимості. Район позапріоритетної охорони складається з двох груп підрайонів: 5-го та 6-го ступенів значимості.

2. *Принцип компактності* району пріоритетної охорони полягає у дотриманні обраної планістичної моделі зонування НПП (див. рис.1).

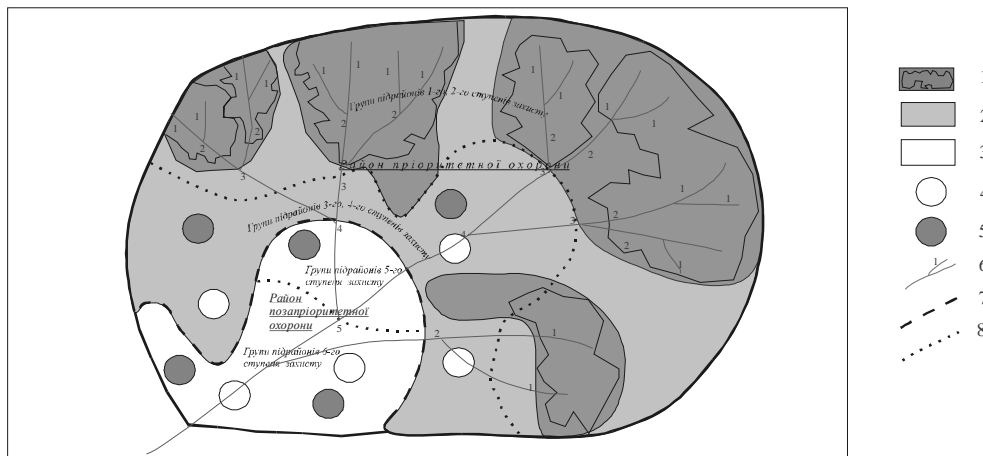

Рис. 1. Планістична модель планувальної організації національного природного парку, побудованого за басейновим принципом.

Умовні позначення: 1 – заповідні ядра із межами заповідної зони та режимом суворої охорони; 2 – зона регульованої рекреації (буферна зона БР); 3 – господарська зона; 4 – зона стаціонарної рекреації; 5 – ділянки особливо цінних природних комплексів (пам'ятки природи); 6 – річки (1 – порядок ріки за системою А.С.Стралера, В.П.Філософова); 7 – межа між районами пріоритетної та позапріоритетної охорони; 8 – межа між групами підрайонів

3. *За критерієм регіональної репрезентативності* у районі пріоритетної охорони мають бути репрезентовані типові екосистеми певних природних регіонів найнижчого рангу (як правило, районів), які розміщені у межах НПП.

Проведений аналіз біогеографічної, геоботанічної, зоогеографічної та ландшафтної репрезентативності груп підрайонів пріоритетної охорони засвідчив, що з біогеографічної точки зору ці підрайони мають репрезентувати екосистеми Полонинського району Полонинсько-Бескидського округу, з зоогеографічної – екосистеми гірсько-лісового району Карпат центральноєвропейської округи, з ландшафтної – природно-територіальні комплекси двох видів ландшафтних підрайонів: Полонинського та Пікуйського (за районуванням А. Мельника, 1999); з геоботанічної – лісові екосистеми двох геоботанічних районів: ялицево-букових верхньоужоцьких лісів і грабово-букових та букових дубриничсько-свалівських лісів (за районуванням М. Голубця, 1978). Найвищим ступенем регіональної репрезентативності відзначаються групи підрайонів 1-го, 2-го та 4-го ступенів значимості. Вони представляють п'ять з шести вище перелічених регіональних одиниць. Група підрайонів 3-го ступеня значимості репрезентує чотири регіони. Проте, серед них є геоботанічний район, який не репрезентований у інших групах підрайонів.

Виділяючи **природоохоронне ядро та ділянки особливо цінних природних комплексів**, ми враховували мережу існуючих на час створення НПП природоохоронних об'єктів (заказників, пам'яток природи та ін.), а також цінні природні об'єкти, що були виявлені науковцями [3, 4, 10, 11] під час польових досліджень в останні роки.

При виділенні **природоохоронного ядра** ми застосовували такі критерії:

1. *Критерій екосистемної репрезентативності.* У межах природоохоронного ядра (або ядер) мають бути репрезентовані приклади всіх природних

екосистем (типів природних середовищ), які є характерними для Полонинського біогеографічного району. За Європейською класифікацією типів природних середовищ (Витяг з документа Бернської конвенції T-PVS/Emerald, 2001) нами був визначений перелік природних екосистем, типових для Полонинського біогеографічного району. Основною групою природних екосистем у парку є ліси, які включають такі типи природних середовищ: широколистяні листопадні ліси, хвойні ліси помірного кліматичного поясу, помірні мішані, прирічкові і заплавні ліси та чагарники. Також до типових природних середовищ відносили: водотоки, субальпійські луки, рослинність по краях боліт, низинні та перехідні болота, заболочені джерела, кам'яні розсипи, внутрішні скелі та голі гірські породи, печери. Зауважимо, що поняття типовості екосистеми, у цьому випадку, є насамперед поняттям найбільш збереженої у первинному стані екосистеми. Наприклад, найбільш типовими лісовими екосистемами у парку є збережені фрагменти пралісів.

2. *Критерій раритетності біоти.* У межах природоохоронних ядер має бути репрезентована максимально можлива кількість раритетних природних об'єктів. До таких були віднесені локалітети видів рослин і тварин, які занесені до Червоної книги України, а також рідкісні рослинні угруповання, що занесені до Зеленої книги України.

3. *Критерій виняткової наукової цінності.* Такими об'єктами на території парку є пробні площі, де вивчав лісові екосистеми професор А. Златнік на початку ХХ ст.

Для виявлення природоохоронних ядер підрайони пріоритетної охорони оцінювались нами з точки зору їхньої репрезентативності вище переліченими об'єктами. Згідно із цією оцінкою основні масиви заповідної зони із режимом абсолютної заповідності необхідно створювати у таких підрайонах: 1а, 1в, 2а, 3б.

При визначенні ділянок особливо цінних природних комплексів (ДОЦПК) основними критеріями були унікальність та їхня просторова відокремленість від основного природоохоронного ядра.

1. *Критерій унікальності.* До унікальних природних об'єктів віднесено такі, що не є характерними для досліджуваного регіону, проте мають наукове і рекреаційне значення. Наприклад, заказник "Улічанка", в якому охороняють нехарактерні для регіону соснові насадження.

2. *Критерій просторової віддаленості.* До ДОЦПК віднесені також раритетні об'єкти, які збереглися у вигляді "островів" серед антропогенно змінених екосистем. Наприклад, заказники "Ірташі", "Пасіки", мінеральні джерела поблизу доріг. Переважна їхня кількість створюватиме мережу пам'яток природи, розміщених далеко від природоохоронного ядра і часто поза межами району пріоритетної охорони.

Унікальні об'єкти мають велике значення для розвитку туристичної діяльності у парку. Враховуючи певний антропогенний вплив на ці об'єкти, у їхніх межах має діяти режим регульованої заповідності.

Площа заповідної зони. Остаточні розміри площі заповідної зони Ужанського НПП будуть отримані після завершення лісовпорядних робіт, розпочатих у 2004 році. Враховуючи вищеописані ландшафтно-екологічні принципи зонування, з'являється реальна можливість збільшити площу заповідної зони (порівняно із попереднім зонуванням), відповідно до рекомендацій, викладених в програмі Літопису природи (ЛП) (2002).

За класифікацією програми ЛП (2002) Ужанський НПП розміщений у "відносно екологічно стабільному регіоні (у гірсько-лісових ландшафтах) із значним

природоохоронним потенціалом і низьким рівнем розвитку соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури і природно-техногенної небезпеки”. Заповідна зона має становити тут більше третини від усієї площі НПП, або не менше сімдесяти п’яти відсотків від площі природних територій НПП (див. табл. 2). Водночас слід зазначити, що у Програмі ЛП (2002) не роз’яснено, які саме території слід розглядати як “природні”. Зважаючи на те, що Ужанський НПП має статус біосферного резервату, варіанти розрахунку площі його заповідної зони мали б урахувати рекомендації щодо розмірів площі заповідного ядра БР. Розрахунки свідчать, що заповідна зона в Ужанському парку має становити максимум 23,9 тис.га (варіант Па), а мінімум – 4,97 тис.га. (варіант Іа).

Такий значний діапазон величин орієнтовної площі заповідної зони (ЗЗ) ми пропонуємо трактувати так. *Максимальна площа ЗЗ* - це показник, який відображає площу, перспективну для дальшого заповідання після проведення відповідних природоохоронних заходів, спрямованих на поліпшення стану і структури лісових екосистем. Зауважимо, що розміри цієї зони приблизно збігаються із розмірами району пріоритетної охорони, площа якого становить близько 22 тис. га (57% території Ужанського НПП). Враховуючи значну антропогенну трансформацію території Ужанського НПП, більш реальним є включення до цього показника площі зони регульованої рекреації (або буферної зони).

Мінімальна площа ЗЗ – це найбільш реальний показник площі заповідної зони, що впливає із сучасного стану збереженості природних комплексів. Для створення заповідного ядра найбільш важливими є підрайони 1-го та 2-го ступеня значимості. Площа групи підрайонів 1-го ступеня значимості становить 4,95 га (13 % території парку), а разом із групою підрайонів 2-го ступеня значимості – близько 9,75 тис. га (25% території парку) (див. табл. 3). Ці показники є наближеними до показників у варіантах Іа та Іб.

Таблиця 2

Розрахунок орієнтовних площ заповідної зони Ужанського національного природного парку
(відповідно до методичних рекомендацій Програми Літопису природи (2002))

Варіанти	Методичні рекомендації розрахунку площ	Площа, га
1	2	3
I	більше 1/3 площі НПП	$1/3 \cdot 39\,038,6 = 13\,012$
Іа	більше 1/3 площі, наданої НПП у постійне користування	$1/3 \cdot 14\,904,6 = 4\,968,2$
II	75% площі природних територій НПП	Що віднести до природних територій ?
Іа	75% площі лісових земель та субальпійських лук НПП	$75\% \cdot (14\,904,6 + 17\,004,8) / 100\% = 23\,932,05$
Іб	75% площі лісових земель та субальпійських лук, наданих НПП у постійне користування	$75\% \cdot 14\,904,6 / 100\% = 11\,178,45$

Закінчення табл. 2

1	2	3
Пв	75% площі лісових земель з природним ценотичним складом та субальпійських лук НПП	Невідома
Пг	75% площі лісових земель з природним ценотичним складом та субальпійських лук, наданих НПП у постійне користування	$75\% \cdot (\sim 7\,000 + 40) / 100\% = 5\,280$
Враховуючи, що Ужанський НПП має статус БР		
ПІ	½ площі БР	$\frac{1}{2} \cdot 39\,038,6 = 19\,519,3$
ПІа	½ площі БР, наданої НПП у постійне користування	$\frac{1}{2} \cdot 14\,904,6 = 7\,452,3$
IV	75% площі природних територій БР	Див. варіант II

Принципи виділення зони регульованої рекреації. Відповідно до “Методичних рекомендацій...”, зона регульованої рекреації створюється для короткострокового відпочинку та для запобігання негативному впливу антропогенних чинників на екосистеми заповідної зони. Вона має знаходитись насамперед навкруг заповідної зони і бути завширшки не менше одного кілометра.

Зону регульованої рекреації ми пропонуємо створювати на базі груп підрайонів пріоритетної охорони 3-го та 4-го ступенів значимості. Підрайони 4а, 4б, 4в оточують район пріоритетної охорони 1-го ступеня (див. рис. 2). Разом з тим, підрайони заповідної зони 2а, 2б, 2в не є оточені буферною зоною. Буферні зони у цьому випадку пропонуємо створити за рахунок прилеглих лісів (якщо вони наявні) району позапріоритетної охорони.

Принципи виділення зони стаціонарної рекреації. Ця зона створюється за принципом територіального розміщення об’єктів рекреаційної інфраструктури. В Ужанському НПП вона складається з окремих, відокремлених ділянок. У цю зону входять також об’єкти історико-культурної спадщини в населених пунктах.

До зони стаціонарної рекреації були віднесені рекреаційні заклади і території, користувачами яких є: туристичний готель „Дубовий гай” (с. Кострино), гірськолижна база „Красія” (с. Кострино), ТзОВ „Олімпія-Красія” (с. Вишка), туристичний притулок „Явірник” (с. Великий Березний), ТзОВ „Шому-Тур”, пансіонат „Урочище” (с. Вишка), спортивно-оздоровча база “Щербин” (с. Волосянка), спортивно-оздоровча база „Жорнава” ВАТ „Модуль” (с. Жорнава), санаторій-профілакторій „Едельвейс” (с. Сіль), ТзОВ „Ужок – ГЛБ” гірськолижна база „Ужок” (с. Ужок).

Принципи виділення господарської зони. Господарську зону створюють з метою сталого природокористування у НПП, при якому цінні природні екосистеми й об’єкти зазнавали б мінімального негативного впливу. До господарської зони відносять також землі, що знаходяться в охоронних зонах суворого режиму джерел водопостачання, зонах охорони газопроводів, компресорних і газорозподільчих станцій.

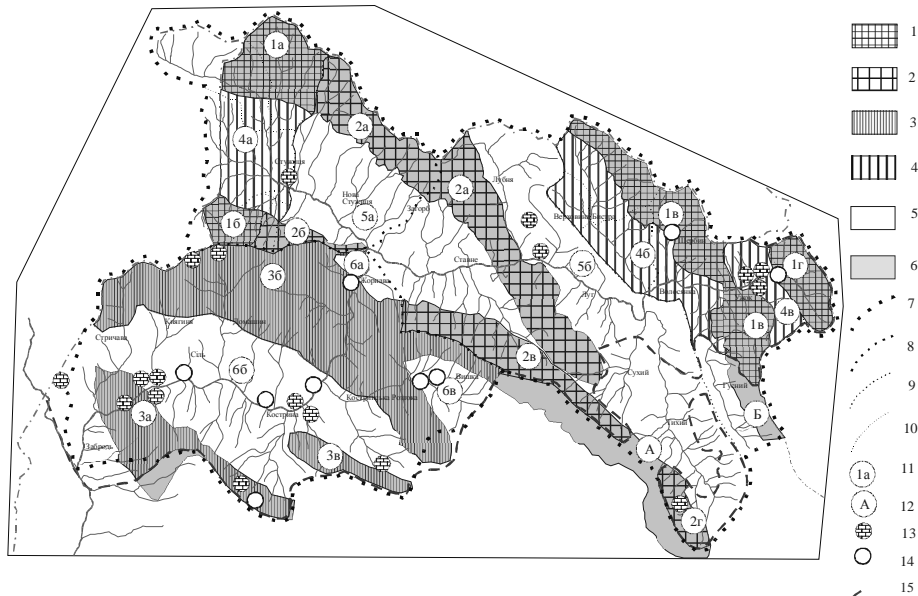

Рис. 2. Планувальна організація Ужанського національного природного парку.

Умовні позначення: райони пріоритетної охорони: 1–групи підрайонів 1-го ступеня значимості; 2–групи підрайонів 2-го ступеня значимості; 3–групи підрайонів 3-го ступеня значимості; 4–групи підрайонів 4-го ступеня значимості; 5–райони позапріоритетної охорони; 6–висотні місцевості середньогірного типу; 7–межа басейну порядкоформуючої ріки 5-го порядку; 8–межі басейнів порядкоформуючих рік 4-го порядку; 9–межі басейнів порядкоформуючих рік 3-х порядків; 10–межі басейнів порядкоформуючих рік 2-х порядків; 11–нумерація підрайонів; 12–ділянки, пропоновані до включення в Ужанський НПП; 13–пам'ятки природи; 14–ділянки зони стаціонарної рекреації; 15–межа парку

Зважаючи на порівняно значну антропогенну трансформованість території Ужанського національного парку (тут знаходиться 22 населених пункти), площа господарської зони є досить значною і становить близько 43% території парку. Враховуючи те, що господарська зона головно охоплює район позапріоритетної охорони, важливо зауважити, що тут виділяється дві групи підрайонів: 5-го та 6-го ступенів значимості.

У підрайонах районах 5-ї групи, які охоплюють басейни річок Стужиця та верхів'я Ужа, господарювання слід проводити з мінімальним порушенням природних комплексів. Всі господарські нововведення, що плануються в межах Стужицької, Лубнянської, Верховино-Бистринської, Ужоцької, Тихинської, частково – Загорбської та Ставнянської сільських Рад мають бути узгоджені з дирекцією НПП та з районною екологічною інспекцією.

Отже, нова концепція планувальної організації Ужанського НПП дає підстави виділити в його межах чотири функціональні зони, що узгоджуються із зонами біосферного резервату, окреслити найбільш перспективні райони для створення заповідних ядер, а також – зарезервувати території, які є перспективними для розширення заповідної зони до більш оптимальних показників.

1. Брусак В., Кричевська Д. Особливості ландшафтної структури національного природного парку “Ужанський”//Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. Вип. 29, 2001.
2. Голубец М. Ельники Украинских Карпат. К., 1978.
3. Кричевська Д. Об’єкти неживої природи Ужанського національного природного парку // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат та прилеглих територій. Львів, 2004.
4. Кричвалушій В., Іванега І. та ін. Ужанський національний парк. Ужгород, 2001.
5. Мельник А.. Українські Карпати: еколого-ландшафтознавче дослідження. Львів, 1999.
6. Методичні рекомендації щодо “Складу та змісту Проекту організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об’єктів національного природного парку”. К., 2004.
7. Миллер Г. Полевая ландшафтная съемка горных территорий. Львов, 1972 .
8. Наукове обґрунтування створення Ужанського національного парку, як частини міжнародного польсько-словацького-українського біосферного заповідника. Львів, 1998.
9. Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків. Київ, 2002.
10. Стойко С., Шушняк В., Кричевська Д. Регіональний ландшафтний парк “Стужиця” – частина польсько-словацько-українського біосферного резервату “Східні Карпати” та його значення для збереження природи та культурної спадщини // Пр. наук. т-ва ім. Тараса Шевченка. Т. II. Екологія. Львів, 1998.
11. Hadač E., Stoyko S., Terray J., Tassenkevich L., Bural M.. Notes of plant communities of the complex Stuzhytzia – a part of the trilateral Polish-Slovakian-Ukrainian Biosphere Reserve “The Eastern Carpathians”. //Ukr.Bot.Journal.52: 5, 1995.

PLANNING ORGANIZATION OF THE TERRITORY OF UZHANSKYI NATIONAL NATURE PARK

D. Krychevska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 41, UA-79000 Lviv, Ukraine*

A conception of planning organization of the territory of Uzhanskyi national nature park (NNP) is given as well as principles and criteria of defining functional zones and approaches to reasoning their areas and spatial composing. It is suggested to create regions of priority protection within the bounds of NPP. These regions are designated on

basis of landscape maps which are plotted according to genetic morphological and basin principles. Minimal and maximal areas of NPP's reserved zones are considered.

Key words: national nature park, planning organization of territory, regions of priority and extra-priority protection, reserved kernel.

Стаття надійшла до редколегії 9.06.2005

Прийнята до друку 21.09.2005